

Erken Dönemde İ'câz'ın Ortaya Çıkışı

The Emergence of İ'câz in the Early Period

HÜSEYİN YAŞAR

Prof. Dr., Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Tefsir ABD. Uşak University Faculty of Islamic Sciences
Tafsir USA, Uşak/Türkiye, huseyin.yasar@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1043-3729

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü/Article Types: Arařtırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 28 Nisan/April 2023

Kabul Tarihi/Accepted: 27 Haziran/June 2023

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/katre/policy>

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Hüseyin YAŞAR

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Bildirim/Complaints: iikv@iikv.org

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Atıf | Cite as

Yaşar, Hüseyin. "Erken Dönemde İ'câz'ın Ortaya Çıkışı: The Emergence of İ'câz in the Early Period". *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi – Katre International Human Studies* (June / Haziran 2023), 38-47.

<https://doi.org/10.53427/katre.1289400>

The Emergence of İ'câz in the Early Period

Abstract

It is a difficult subject to explain that human power is limited. It can be said that the reason for the existence of ijaz and mu'jiza in all religions is to show the incompetence of human. As in all of the Abrahamic religions, mu'jiza is a means of expression in order to reveal the existence of Allah; we also see the emphasis on i'jaz in Buddhism and other pagan religions. Having a closer look at the geography and sociology of the regions where Islam spread very rapidly in the early period, we encounter a very different and complex outlook. Within this complex sociology, the issue of the i'jaz of the Qur'an has been convincing to a great extent. It is not to be expected that the inhabitants of the newly conquered regions easily abandoned their past beliefs and practices. Two new groups emerged in Islamic society. One is those who came from the Arabian continent and the other group is the new Muslims coming from different societies and geographies. These have been effective in the formation of a very different and dynamic structure in the historical process. Together with the idea of i'tizal, they gave birth to many new ideas. In this period, although the Qur'an included the concept of "Tahddi", it did not include the concept of İ'jâz. Intellectual debates arising from the vast tolerance of the Islamic society mobilised internal and external opposition. Thereupon, the issue of the mu'jiza (miracle) of the Qur'an came to the scene. In other religions, the concept of mu'jiza (miracle) has been sufficiently included.

Keywords: Religions, Islam, Qur'an, Mu'jiza İ'jaz

Erken Dönemde İ'câz'ın Ortaya Çıkışı

Öz

İnsanın gücünün sınırlı olduğunu anlatmak zor bir konudur. İcaz ya da mu'cize tüm dinlerde var olmasının sebebi insanın acziyetini göstermek amacıyla, denebilir. Semavî dinlerin tamamında mu'cize Allah'ın varlığını ortaya koymak için bir anlatım aracı olduğu gibi; Budizm ve diğer doğal dinlerde i'câz vurgusunu yoğun olarak görmekteyiz. İslam'ın erken bir dönemde çok hızlı intişar ettiği bölgelerin coğrafyasına ve toplum sosyolojisine baktığımızda çok değişik ve karmaşık bir görünümle karşılaşırız. Bu karmaşık sosyoloji içerisinde Kur'an'ı i'câz meselesi önemli ölçüde ikna edici olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Yeni feth edilmiş bölgelerin mensupları geçmişteki inançlarını, uygulamalarını kolayca terk ettiklerini düşünmek mümkün değildir. İslam toplumunda yeni iki grup ortaya çıkmıştır. Biri Arabistan kıtasından gelenler, diğeri de farklı toplumlardan ve coğrafyalardan gelen yeni Müslümanlar. Bunlar tarihi süreç içinde çok farklı ve dinmamik bir yapının oluşmasında etkili olmuşlardır. İ'tizal fikri ile birlikte pek çok yeni düşüncenin doğmasını sağlamışlardır. Bu dönemde Kur'an "Tahddi" kavramına yer vermiş olmasına rağmen İ'câz kavramına yer vermemiştir. İslam toplumunun engin hoşgörüsünden kaynaklanan fikrî tartışmalar iç ve dış muhaleti harkete geçirmiştir. Bunun üzerine Kur'an'ın mu'cizeliği meselesi gündeme gelmiştir. Diğer dinlerde de mu'cize kavramı yeterince yer almıştır.

Anahtar kelimeler: Dinler, İslam, Kur'an, Mu'cize, İ'câz

The Emergence of İ'câz in the Early Period

Summary

As a responsible individual in the field of existence, human beings have always endeavoured to learn about the identity of the Creator of existence. However, since the Creator is not and cannot be one of the creatures, the search has always remained incomplete. Nevertheless, man has the right to be the representative of the Creator. Despite this position of man, known as Ahsen-i Takvim, the wars in recent centuries have made it questionable. On the other hand, man, which is confident in his technological success, has not succeeded regardless of his best efforts to ignore the values belonging to the spiritual sphere. It is not a claim to say that all religions remind us of man's incompetence. All of the heavenly religions have emphasised this aspect of man. Likewise have dogma dinleri stressed the same point because they had to explain the superiority of their Gods and demonstrate incompetence of man.

In general terms, when we involve with the history of i'jaz in Islamic history, the intensive debates occurred in places where various cultures clustered. In the Islamic world, this case can be traced in Middle East, especially in Basra and Kufa regions. A reason for this is that cultures from Inner Asia and South Asia were concentrated in these regions.

Although Qur'an did not highlighted miracle at the beginning, it came to the fore strongly with the increase in the wars of faith. Therefore, we need to know the place and process of the emergence of the concept well. In the ninth and tenth centuries AD, the centre of world power was the domain of the Islamic state. This phenomenon continued for several hundred years. The centralisation of power, which was not only in the physical sense, manifested itself in every field where human being made their presence felt. In order to understand the history and course of Islamic thought, this power and structure must be taken into consideration.

In order to understand the issue of I'jâz within the framework of the Qur'an, we need to follow the course of the revelation and see the objections to it. Therefore, the first books written to respond to the attacks against the Qur'an focused on the text of the Qur'an. To show its conformity to the rules of language and literature, Meani'l-Qur'an works were written. The first works of the field were published by Vasil b. Ata (d.131/748), al-Farra (207/822) and Abū Ubayda Ma'mar b. Musna (d.206/824). Later, the pioneering works of this period are ,especially, Ibn Qutayba's (d.276/889) Te'vîlü Müşkili'l-Qur'an, written against the attacks on the Qur'an, and Tabarî's (d.310/923) works written between the lines of the tafsir. According to our present knowledge, Mu'tazila was the first to raise the issue of the Qur'ân's i'jâz and to accept reason as an important criterion in understanding the Qur'ân. First al-Nazzâm (d. 231/845) and then al-Jâhîz (d. 255/869), unlike the tahaddî in the period of the nuzûl, determined that the Qur'ân was a miracle of language and endeavoured to prove it. Al-Jâhîz, who wrote a book titled Nazm al-Qur'an in order to explain that the Qur'ân's i'jâz is in its verse, followed Imam al-Ash'arî, an old Mutazilite member. The books written in the third century Hijri were called Nazm al-Qur'an. The works probably that continued under this name until the middle of the fourth Hijri century was later named I'jâz al-Qur'an. An-Nuqat fi i'jâzi'l-Qur'an was written by Ali b. Isa al-Rummânî (d.384/994) and Bayân al-I'jâzi'l-Qur'an by Abu Sulayman Hamd b. Muhammad al-Khattâbî (d.388/998), both of whom were Mutazilites. The reason why the imams of Mutazila came to the fore with the i'jâz of the Qur'ân is because they considered Arabic literature as a weapon in defence of the Qur'ân. The Mutazilite scholars' use of rational methods as a weapon in the defence of the Qur'an and Islam has coloured the world of scholarship. The first main book on the subject from the Ahl al-Sunnah scholars is I'jâz al-Qur'an by Abū Bakr Bâkîllânî (d. 403/1013). Abdülkâhir al-Jurjânî (d.471/1079) took the subject to the top and wrote the works Delâil al-I'jâz and Risâlat al-Shâfiya, and the subject of i'jâz took its place among the Qur'anic knowledges. Due to the academic and political developments that have emerged in our age, some scholars have brought this subject back to the agenda and have written independent works and original books. The first work written on i'jaz in this era was Mustafa Sadik al-Rafif's I'caz al-Qur'an wa' l-balagat al-nabawiyya. After him, Muhammad Abdullah Draz's al-Nabah al-azim, Sayyid Qutb's al-Tasvir al-fenni, Bediuzzaman Said Nursî's Isarat al-I'jal and Aisha Abdurrahman's al-I'jaz al-beyani li' l-Qur'an.

Next to the historical and political reasons, cultural and social differences should be added. Thus, the discussions accelerated and expanded in the third century and has come to the present day with a rich heritage of sources. The reason is that foreign sources were translated in parallel with the diversity of thoughts in the Islamic geography, while close contacts with other religions and cultures continued to increase. Mu'jiza in Qur'an has been discussed with various concepts. The most significant of these are the terms ayat, beyyine, Burhan, sultan, hakk and furkan. It can be stated that each sentence of the Qur'an is called a verse not only for the believers, but also as a message of evidence to the other side.

In conclusion, the concept of i'jâz itself and its synonyms is a defence concept. Over time, this concept has become stronger and widespread until to the present day and will continue to grow stronger in the future. As in today's world where the relations between society and the individual have increased in every aspect, the Qur'an's I'jâz continues to be a source of morale for Muslims and transfers its dynamic energy to the Islamic society.

Giriş

Tüm dinlerin ilk ve son muhatabı insan olduğunu biliyoruz. Ancak ilk varoluştan bu yana insanların dinle olan ilişkilerinin tam bir teslimiyet içinde olmadığını da biliyoruz. Allah adına varlıklar âlemini yönetmek ve imar etmek için var edilen ve “Halife” unvanıyla teşrif kılınan insan hakkında melekler şüphelerini bildirmişlerdi. (Kur’ân-ı Kerîm 2:30) Bununla birlikte insan mükerrem ve donanımlı bir varlık olarak yaratılmış; (Kur’ân-ı Kerîm 95:4) çevresi yaşayabileceği bir ortam olarak düzenlenmiş, beslenebilmesi için her türlü gıda ürünü hazırlanmıştır (Kur’ân-ı Kerîm 2/:2). Kendisi ve çevresi bu kadar özenli yaratılmış olmasına rağmen, insanlığın ilk ailesinin ilk çocukları arasında kıskançlık yüzünden kavga çıkmış, biri diğerini öldürmüştür (Kur’ân-ı Kerîm 5:27-31). Kur’an’ın verdiği bu haberin bilgisi Tin Suresinde bildirilen “Ahsen-i Takvîm” makamındaki insan ile “Esfel-i Sâfilîn” çukurundaki (Kur’ân-ı Kerîm 95:4-5) insanın başlangıçtaki halini tasvir etmektedir. Vahyin ihbarları göz önüne alındığında Âdemoğlu günümüze kadar isyancı temel karakterini koruduğu görülmektedir.

Son birkaç yüzyıldan beri Batı Hıristiyan dünyasının elde ettiği kapsamlı pozitif bilim baskısıyla, tüm dünyada insanlar neredeyse tecrübî bilimlerin dışında bir ilim konusu ve alanı tanımaz hale gelmişlerdir. Ancak iki büyük cihan savaşının arkasından insanlık tekrar gözünü semaya çevrime ihtiyacını duymuştur. Bu çerçevede deneye dayalı bilimlerin baş döndürücü hızına rağmen insanoğlu ilgisini olağanın dışına, yani olağan üstüne dikkat çekici bir nazarla bakmaya başlamıştır. Post modern dönemde dinin gündeme gelmesi bundan dolayıdır. Teknoloji başarısıyla gurura kapılıp kendisini, kendisine ikram edilen hayat kaynağı çevresini tahrip etmesine, kutsal değerlerin ikaz ve itirazına itibar etmemesine rağmen acı tecrübeler onu aczinin sınırlarına hızlı bir şekilde taşımıştır. Aslında tüm dinler insanın aczini öğretileri arasına yerleştirmesine rağmen pozitif başarının mütekebbir ve dik kafalı insanı, dinleri göz ardı etmede başarılı olamamış, acziyetini itirafta gecikmeye tahammül edememiştir.

1. Dinlerin İcâz Vurgusu

Tüm dinlerde insanın mutlak üstünde olan bir otoriteden insana yönelen emir ve yasakların gelmesi, her dinin insanı kendi projesine göre inşa etme arzusunu belirtmesi, din ile beslenen alanın temel vurguları olduğu söylenebilir. Alanın kendi terminolojisini kullanırsak, Tanrı ile insan arasında sürekli restleşmenin olması tabii karşılanabilir. Başlangıçta İblis ile restleşmeyi Kur’an bize açıkça vermektedir. Doğru yolun yanında eğrisi de vardır, Allah dileyeydi herkesi doğru yola iletirdi (Kur’ân-ı Kerîm 16:9). Hayvanlarda olduğu gibi Yaratıcı Kudret insanları tek programlı yaratmaması onlara sorumluluğun temeli olan özgür bir alan açtığını göstermektedir. Bu da İbliste olduğu gibi insana isyan fırsatı vermektedir. Kaldı ki İblis, Allah’ı sanki tehdit ederek, Âdem’in neslinin çoğunluğunu kendine bağlayacağını iddia etmektedir (Kur’ân-ı Kerîm 17:62).

Yunan mitolojisinde görüldüğü gibi, diğer dinlerde güçlü Tanrı’nın işaretlerini, yani mutlak gücün işaretlerini ve insanın acziyetini görebilmekteyiz. Ancak semitik dinler olarak bilinen Yahudilik ve Hıristiyanlıkta Tanrı’nın kudreti karşısında acziyet daha açık olarak görülmektedir. Çünkü birinde Tanrı sadece İsrail oğullarının tanrısıdır. Hıristiyanlıkta ise Tanrı oğlunu insanları kurtarmak için yeryüzüne göndermesi icâzın en büyük delilidir.

Neredeyse Yahudilikte bütün bayramlar halkın millî kaderi ile yakından alakalı olduğundan, Yok Kippur kısmen hariç, bütün oruç günleri millî felaketlerle bağlantılıdır. Bayramlar ise Çıkış, ya da daha sonraki bazı mucizevî kurtuluş hikâyeleriyle ilişkilidir.

Bundan dolayı özünde hepsi ilahî cezalandırma kadar, ilahî takdir duygusu ve Tanrı'nın mucizevî rehberliği ile irtibatlıdır (Birnstiel, 2015). Görüldüğü gibi Yahudilikte yoğun bir i'câz bağlantısı ibadetlerle insanı kuşatmış durumda olduğu görülmektedir.

Hıristiyanlıkta, biraz önce işaret edildiği gibi, çok güçlü bir i'câz ya da mucize vurgusu bulunmakta, sanki adeta kiliseyi ayakta tutan i'câz gücüdür. Bu konuyu bir uzmanın ifadeleriyle özetleyecek olursak: "Kilise tarihine geldiğimiz zaman, burada mucize 'sembol' çok güçlü fiiller olarak anlaşılıyordu. Bu manalar hem Hıristiyanlığı korumak için kullanılıyordu, yani apolojetik bir argüman olarak, hem Hıristiyan teorisinin, veyahut Hıristiyan öğretisinin doğru olduğunu kanıtlamak için. Bunların haricinde, kilisenin meşru olduğunu iddia edebilmek için yine 'mucize' terimine başvuruluyordu. İlk döneme bakıldığında kilisenin, Hıristiyan cemaatinin ortaya çıkmasını Tanrı'nın mucizevî fiilinin ispatı olduğunu söylediği görülür ve bununla kendisine bir meşruiyet ve otorite zemini oluşturmuştur. İkinci adımda, takdis öğretisi içerisinde Tanrı'nın yine mucizevî fiiller gösterdiğini ve bunun da kurumsal bir çerçeve içerisinde kilisede yaşatıldığı iddia edilmektedir" (Bodenstein, 2015).

Kilise tarihine baktığımızda da benzer ifadeler bulmak mümkündür. "müjdenin yayılmaya başladığı dönemde elçiler birçok mucize gerçekleştirdi; ama sonraki yıllarda mucizeler önemli bir yer tutmaz" (Hıristiyanlık Tarihi, 2004, 81). Dikkat edilirse, mucizenin gerçekleşmesi Allah'a değil, insana yani elçilere isnat edilmektedir.

Semavî dinlerden sonra en çok müntesibe sahip olan Budizmin ortaya çıkışı tam bir mucize yumağıdır. Budistler arasında yaygın inanca göre Buda'nın anası rüyasında Himalayalar'daki göle götürülür; orada mucizevî bir şekilde hamile bırakılır. Daha sonra yine mucizelerle dünyaya gelir, yer ve gökte olağan üstü hadiseler zuhur eder. Kısaca Buda diye bilinen varlık aslında Tanrı'nın dünyadaki avataralarından biridir (Yitik, 2014).

Hinduizm'deki tenasüh inancının acizyet vurgusu olmadan açıklanması imkânı olmadığı ortadadır. Hiçbir kimse bulunduğu seviyeden bir alt seviyeye kendi istek ve arzusuyla geçmek istemez. Bir üst makama geçmesi de yine kendi güç ve kudretiyle olmayacaktır. Çünkü o aciz bir varlıktır.

Önde gelen dünya dinlerine baktığımızda i'câz, başka bir ifade ile insanın acizyeti temel bir vurgu olarak ortaya çıkmaktadır. Bir bakıma tüm dinler mutlak bir varlığın aciz ve muhtaç olan insanı eğitmek ve öğretmek kastıyla emir ve yasaklar koyduğunu ifade edebiliriz. Ancak bizim konumuz Kur'an çerçevesinde konuyu ele almak olacaktır.

2. İ'câz'ın Tarihi

Fikirlerin gelişip olgunlaştığı sosyal ve tabii zemin hiç bir zaman göz ardı edilmemelidir. İslam orduları Arap yarım adasının doğal sınırlarını aştıklarında çok yeni ve karmaşık sosyal toplumların ve coğrafyaların içine girdiklerinin muhtemelen farkında değillerdi. Eski medeniyetlerin, dinlerin ve kültürlerin harmanı olan Mısır, Kuzey Afrika'nın yanında Ön Asya, Mezopotamya gibi antik kültürlerin mekânı, uzun yıllar Roma İmparatorluğu'na karşı Doğu dinlerini ve kültürlerini temsil eden İran coğrafyası, Uzak Doğu ve Orta Asya'nın, Hint alt kıtasının ön Asya'ya doğru akan dinler kültürü fethedilen bölgeleri kültürler arenasına çevirmişti.

Fikirlerin gelişip olgunlaştığı sosyal ve tabii zemin hiç bir zaman göz ardı edilmemelidir. İslam orduları Arap yarım adasının doğal sınırlarını aştıklarında çok yeni ve karmaşık sosyal toplumların ve coğrafyaların içine girdiklerinin muhtemelen farkında değillerdi. Eski medeniyetlerin, dinlerin ve kültürlerin harmanı olan Mısır, Kuzey Afrika'nın

yanında Ön Asya, Mezopotamya gibi antik kültürlerin mekânı, uzun yıllar Roma İmparatorluğu'na karşı Doğu dinlerini ve kültürlerini temsil eden İran coğrafyası, Uzak Doğu ve Orta Asya'nın, Hint alt kıtasının ön Asya'ya doğru akan dinler kültürü fethedilen bölgeleri kültürler arenasına çevirmişti.

İ'câz tartışmalarının sosyal mekânı, Dünya kültürlerine açık sahil kasabasında, yani Basra'da ya da biraz daha iç mekânda kalan Basra'ya uydu olan Kûfe'de ortaya çıkması rastlantı olmasa gerektir. Her iki şehir eski antik mekânların arazisinde Müslümanlar tarafından Hulefâ-i Râsîdîn döneminde kurulmuş; farklı kültürlerden yeni dine dâhil olmuş muhtedîlerle dolup taşmıştı. Yeni İslam toplumu iki temel unsurdan meydana geliyordu: Bâkir Arap çöllerinden gelen, kurulu bir medeniyet mensubu olamayan, çölde doğup büyümüş, sermayesi sadece Kur'an ve Hz. Peygamber'den aldıkları taze ve temiz imanlarıyla eski dünyanın merkezinin coğrafyasında kendilerini ortaya koymuş Müslümanlardı. Bunlar genel anlamda Arap yarım adasının kabilelerinden oluşmuştu. İkinci grup ise kadîm medeniyetlerden gelen derin bir kültürle yetişmiş ve onları hazmetmiş geniş acem topluluklardı. Bu ikinci grup Müslümanların kökeni, İran'dan, Horasan'dan, Orta Asya'dan Hindistan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyadan gelen çok farklı etnisite mensubu topluluklardı. Köken itibarıyla çok melez kültürlerden, bölgelerden gelen yeni mü'minlerin önceki kültürel miraslarından mutlak anlamda soyutlanmaları fitraten mümkün değildi; hakikaten de olmamıştı. Bundan dolayı İ'tizâl fikrinin de bu coğrafyada doğup gelişmesi tesadüfî değildir. Bunu daha iyi anlamak için kadîm medeniyetlerin mekân tuttuğu beşerî ve fizikî alanlara dikkatli bakmak gerekir. Çünkü tarihin derin izleri buralarda açık bir şekilde kendini hissettiriyordu. Kur'an'da mevcut olmayan fikir ve düşünceler bu mekânlarda diri olarak varlıklarını devam ettirdiğini söyleme imkânı mevcuttur. Coğrafya somut olmakla birlikte, insan unsuru daha komplike ve dinamiktir. Bundan dolayı problemlerin anlaşılmasında salt tarihin yetmediğini, sosyolojinin hatta sosyal psikolojinin de yardımına ihtiyaç olduğu akıldan uzak tutulmamalıdır.

Kur'an-ı Kerim bağlamında i'câz konusunu ele aldığımızda vahyin nüzûl sürecini takip etmemiz gerekmektedir. Çünkü kavram, bir iddianın ispatıyla anlam kazanmaktadır. Zira i'câz karşı tarafa bir meydan okuma ve iddianın aksinin ispatı için bir çağrıdır. Dolayısıyla tebliğ sürecinde i'câz talebini açıkça görmekteyiz. Tebliğ, toplumsal değişim talebi içerdiğinden statü ve menfaatleri zarar görenlerin her zaman olduğu gibi, tebliğe karşı direnmeye geçmeleri i'câza giden yolu açmıştır.

Hız Muhammed (as) kırk yaş civarında Cebel-i Nur'da, Hira mağarasında ilk vahyi aldığı anda böyle bir görev beklemediğinden (Kur'an-ı Kerim 28:86) ağır bir şok yaşamıştı. Yaşadığı kutsal hadiseyi ilk kez sevgili eşi Hz. Hatice ile paylaşmış ve Varaka b. Nevfel'den yatıştırıcı teselliler almıştı.

İlk vahyin¹ gelişinden sonra Hz. Peygamber (as), "fetretü'l-vahiy" dönemi yaşamış,² arkasından Müddessir Sûresi nazil olmuş; Yüce Allah'ın "Ey örtünüp bürünen! Kalk ve uyar!" (Kur'an-ı Kerim 74/1-2) emriyle, ilk tebliğ görevine aile içinde başlamış, sonra tebliğini yakın dostlardan dışa doğru genişletmeye devam etmiştir.

Daha sonra Duhâ Suresi nazil olmuş, son ayetinde tebliğ emri tekrar vurgulanmıştır (Kur'an-ı Kerim 93/11). Duhâ Müddessir'den sonra nazil olmasına rağmen Allah Resûlü ilk

¹ Kur'an-ı Kerim, Alâk (96), 1-5.

² Bu dönemin süresiyle ilgili tartışmalar için bk.: Şulul, K. (2014). Ana Hatlarıyla Sıyer-i Nebi. Ensar Neşriyat, ss. 207-208.

vahiyden sonra yaşadığı ağır sorumluluğu bu kez de yaşamış ve evine çekilerek içine kapanmış olmasına rağmen ikaz edici vahiy gelmeye devam etmiştir.

Risaletin dördüncü yılına gelindiğinde gizli davetin açık yapılması emri verilmiş (Kur'ân-ı Kerîm 15:94), başka bir ayetle de tebliğ yöntemi belirlenmiş, çağrının yakın akrabadan başlaması gerektiği anlatılmıştır (Kur'ân-ı Kerîm 26/214). Mekke toplumunun sıkı etnik bağlarından dolayı önce Abdülmuttalib Oğullarını, daha sonra da Hâşim Oğullarını imana davet eden Hz. Peygamber bir sonuç alamamıştır. Ama o görevi gereği çağrıya devam etmesi gerekiyordu. Safa tepesinde Mekke'nin ileri gelenlerini toplayarak cihanşümül davetini tekrarlayıp, kendine olan güveni delil gösterip Allah'ın azabını haber verdiğinde ilk karşı koyan amcası Ebû Leheb olmuş, bunun üzerine Tebbet Sûresi (111) nazil olmuştur.

Hız. Peygamber'e (as) bu devrede başta yakın akrabalarından bazıları olmak üzere içinde yaşadığı toplumdan muhalefet olmuştur. Bu muhalefetin her bir muhalif için farklı gerekçeleri olmakla birlikte genel bir itirazın sebebi Kur'an'ın geleneksel putperestliğe yaptığı eleştiriden kaynaklanmaktadır. (Kur'ân-ı Kerîm 10:18; 21:98-99; 25:55; 29:17). Kur'an'ın atalar geleneğine yaptığı eleştiri müşrikleri rahatsız ediyordu. (Kur'ân-ı Kerîm 43:22-24)

Hız. Peygamber'in (as) davetine muhalefetin farklı gerekçeleri olması tabii karşılanmalıdır. Dar bir toplum çevresinde, etnik bağların güçlü, bireysel algıların yüksek olduğu feodal bir toplumda kıskançlıkların daha keskin ve etkili olmasında şaşılacak bir şey yoktur. Yakın akrabanın kıskançlığı diğerlerine göre daha yoğun olmasına ilaveten toplumsal değişim talebinin sonuçlarının bilinmezliği, aristokratik hiyerarşi (Kur'ân-ı Kerîm 43:31), ekonomik beklenti ve kendi şartları içinde oluşmuş siyasî düzenin de alt üst olma endişesi Hız. Muhammed'e (as) muhalefeti körükleyen belli başlı gerekçeler olduğu söylenebilir. Ancak bu muhalefetin ötesinde Hız. Peygamber'in fitrî, yeni bir din tebliğ etmesi muhatapları tarafından bir türlü anlaşılammıştır. Günümüz din beklentilerinde bile hala tabiatüstü algı ve olguların dinden beklenmesi, insanlar tarafından fitratın ve fitratla birliktelik arz eden Kur'an'ın anlaşılacak istenmemesi gibi bir kolaycılığı ima etmektedir. İlahî vahye muhatap olan müşrikler, hatta kendilerine hidayet gönderilen tüm insanlar imandan kaçınmak için bir insanın peygamber olarak gönderilmesini akıl dışı bulmuşlar ve inanmaktan kaçınmışlar (Kur'ân-ı Kerîm 17:94), kendilerini haklı çıkarmak amacıyla fizikî mucizeler talebinde bulunmuşlardır (Kur'ân-ı Kerîm 17:90-93). Buna karşılık Kur'an iki önemli gerekçe sunmuştur. Bunlardan birisi yeryüzünde yaşayanların insan olduğu, melek olmadığı (Kur'ân-ı Kerîm 17:95), diğeri ise Peygamber'in (as) beşer bir Resûl olduğudur (Kur'ân-ı Kerîm 17:93). Kur'an sürekli Allah'ı nazara vermiş, peygamberin yanında hazinelerin olmadığını, gaybı da bilmediğini Kur'an diliyle farklı ayetlerde vurgulamış (Kur'ân-ı Kerîm 6:50; 7:188); Allah'ın dilediğinin dışında peygamber için bir menfaat ve zarara sahip olmadığını bildirmiştir (Kur'ân-ı Kerîm 7:188). Tüm bu ve benzeri ayetlerden anlıyoruz ki, İslam fitrî bir din; Muhammed (as) fitrî bir peygamberdir. Fıtratı, kâinat kitabı olarak anlamak, Kur'an ayetlerini de varlık ayetleriyle birlikte yorumlamak gerekmektedir. Diğer taraftan da Allah'ın tabiat ve kullarıyla olan bağlantısını onun sıfatları çerçevesinde ele alınmalı, yoksa Allah'ı insanların emrinde bir tanrı gibi düşünmek caiz olmayıp, o fail-i muhtar bir yaratıcıdır.

3. İ'câz Kavramının Ortaya Çıkışı

Saadet devrinde i'câz kavramının tartışma ve mücadele aracı olarak kullanılmadığı bilinmektedir. Daha sonraki devirlerde özellikle de hicrî üçüncü yüz yılda i'câz ifadesiyle birlikte mucize tabirinin de kavramlaştığı bilinmektedir. Kendiliğinden hiçbir şey

olmayacağına göre bu kavram ve ilgili tabirlerin ortaya çıkış zeminini anlamaya çalışmak gerekir. Yabancı kültürlerle yüz yüze gelen Müslümanlar Kur'an'ın inişi dönemindeki dil safiyetini önemli ölçüde kaybetmişlerdi. İslam o dönemdeki meskûn coğrafyanın önemli bölgelerine ulaşarak tam bir dünya dini olmuş, İslam toplumunun refahı artmış, kadîm düşünceler ve kültürler İslam merkezlerine yerleşmiş, Kur'an'ın kendisinin destek verdiği, kollayıp gözettiği hür düşünceyle itikâdî ve amelî alanlarda mezhep adı altında farklı gruplaşmalar yerlerini belirlemişlerdi. Önceki semâvî kitaplara Kur'an'ın yaptığı atıfları da göz önüne alırsak İslam düşüncesinin dünya kültürleri önündeki cesur duruşunu daha iyi anlarız. Mültikültürel bir görünüm arz eden İslam toplumunun maruz kaldığı fikrî kavga ortamını hazırlayan sebeplerin gerekçelerini hatırlamak da fayda vardır. İslam'a ve Kur'an'a yönelen tehditler bu gün olduğu gibi, dün de tek yönlü olmayıp hem içten hem de dıştan yoğun bir şekilde sürüp gelmekteydi. Çölden gelen İslam güçleri çok kısa bir zamanda kadîm kültür ve medeniyetleri egemenliği altına almış, onları yönetmeye başlamıştı. Bu durum yönetilenlere Kur'an'a dayalı bir egemenlik olan İslam hâkimiyetinin eleştirilmesine fırsat vermiştir. Onların da kendilerine özel anlayışları, din ve kültürleri olması tabii idi. Kur'an öğretisi ile yönetilen yabancı kültürlerin karşılaşması yeni tartışmaların temel zeminini oluşturmuştur. Diğer taraftan da içteki münkirler, başta İbnü'l-Mukaffa (ö.142/759), Kur'an'a karşı muaraza kitabı yazarak mağlup bir medeniyetin intikamını almayı planladığı düşünülebilir (Durmuş, 2000). Çünkü Fars kökenli ve âhir ömründe Müslüman olan İbnü'l-Mukaffa'nın adı geçen kitabı yazdığı konusunda şüpheler olmakla birlikte, vurgulanması gereken nokta çok erken dönemde mağlup medeniyetlerin saldırıya geçmesinin muhtemel örneğini teşkil etmesi açısından önemlidir. Diğer bir örnek de İbnü'r-Râvendî (ö. 301/914) gibiler olmak üzere, gizli ve açık muhalefetten geri kalmıyorlardı (Kutluer, 2000). Kısacası zenadikanın/zındıkların Kur'an'ın inşa edip yerleştirdiği inanç konularına yaptığı eleştiriler âlimleri harekete geçirmiştir.

Diğer taraftan Doğu Roma Hıristiyan geleneği ön Asya'da mağlup olmuş, İslam egemenliği altında yaşamak zorunda kalmıştı. Bu yenilginin acısının intikamını alma hayaline kapılan, önemli bir bürokrat vazifesinden dolayı yeni egemenliğin tüm dünyevî nimetlerine nail olmasına rağmen Yohanna Dimeşkî (ö.133/750), Kur'an karşıtı literatürü hazırlamış, İslam-Hıristiyan tartışmalarının tarihteki ilk örneğini yazmıştı. Daha sonra bu gelenek Theodore Ebû Qurra (ö. 210/825) ve diğerleri tarafından geliştirilerek devam ettirilmiştir. Bu iki sebebin dışında detay anlamında da olsa farklı tehditlerin olması tabii karşılanmalıdır. Çünkü kültürler arası savaş başlamıştı. Yenilmiş medeniyetlerin direnme şansı her zaman mümkündür. Günümüzde de örneklerini görmekteyiz.

İslam'a yeni giren ve imanı gelişmemiş olan Müslümanların Kur'an'a karşı yapılan eleştirilerin etkisinde kalmadığını söylemek yersiz olur. Tam bu noktada âlimlerimiz, çok önemli bir yönetime imza atmışlar, Kur'an'ın gücünün farkına varıp, onu kendi metniyle savunmaya geçmişlerdir. Kur'an'ın savunmasını önce dil ve edebiyat kurallarına dayanarak yapmaya başlamışlar ve böylece Meâni'l-Kur'an geleneği ortaya çıkmıştır. Vasil b. Ata (ö.131/748) ile Ferrânın (207/822) Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsenna'nın (ö.206/824) eserleri, daha sonraları özellikle de İbn Kuteybe'nin (ö.276/889) Kur'an saldırılarına karşı yazdığı *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*'ı ve Taberî'nin (ö.310/923) tefsirinin satır aralarında yazdıkları bu dönemin öncü eserleridir. Bu günkü bilgilerimize göre Kur'an'ın i'câzı meselesini ilk gündeme alan, akli nasları anlamada önemli bir ölçü kabul eden Mutezile olmuştur. Önce Nazzâm (ö. 231/845), sonra da Câhız, (ö. 255/869) nüzûl dönemindeki tahaddîden farklı olarak Kur'an'ın bir dil mucizesi olduğunun tespitini yapmışlar ve bunu kanıtlamaya gayret etmişlerdir. Kur'an'ın i'câzının nazmında olduğunu anlatabilmek için

Nazmu'l-Kur'an adıyla bir de kitap yazan Câhız'ı eski bir Mu'tezilî mensubu olan İmam Eş'arî daha sonra bunu benimsemiş ve savunmuştur. Bundan dolayı hicrî üçüncü yüz yılda yazılan i'câz içerikli eserlere *Nazmu'l-Kur'ân* ismi verilmiş ve bu ismi taşıyan eserler dördüncü hicrî asrın muhtemelen yarısına kadar devam etmiştir. Yüz yılın son çeyreğinde artık i'câzü'l-Kur'ân eserleri yazılmaya başlanmıştır. *en-Nüket fi i'câzi'l-Kur'ân*, Ali b. İsa er-Rummânî (ö.384/994) tarafından, *Beyânü İ'câzi'l-Kur'ân* Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî (ö.388/998) tarafından yazılmış ki, bunların hepsi Mutezilîdirler. Mutezile imamlarının Kur'ân'ın i'câzi konusunda öne çıkmaları, Arap edebiyatını Kur'ân'ı savunmada silah olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Mutezile ulemasının aklî yöntemleri Kur'ân'ın ve İslam'ın müdafaasında silah olarak kullanmaları ilim dünyasını renklendirmiştir. Üzerinde durulması gereken nokta, Kur'ân'ı müdafaada aklın öne çıkarılması ve buna dayalı gerekçelerin ilk kez kim tarafından ileri sürüldüğü meselesi mühimdir.

Ehl-i sünnet ulemasından konunun ilk temel kitabı Ebû Bekir Bâkılânî (ö. 403/1013) tarafından yazılan *İ'câzü'l-Kur'ân* adlı eserdir. Abdülkâhir el-Cürçânî (ö.471/1079) konuyu zirveye taşıyarak *Delâilü'l-İ'câz ve Risâletü's-Şâfiye* adındaki eserleri yazmasıyla i'câz konusu Kur'an ilimleri arasındaki yerini almıştır. Günümüze kadar gelen çalışmaların hala yoğunlaşarak devam etmesinin altında yatan temel saik Kur'an'ı Kur'an ile savunmaktır. İmanın nesnesi olan Kur'an'a yapılacak en uygun savunmanın bu olduğunu ifade etmekten tabii ne olabilir ki?

4. İ'câz Kavramının İçeriği

Acz kökünden üretilen i'câz ve mucize kavramlarının Kur'an-ı Kerim'de bulunmadığını daha önce belirtmiştik. Ancak bu, Kur'an'da mucize mefhumuna işaret yoktur, anlamına gelmez. Çünkü güç ve kudret yönü dâhil her bakımdan sınırlı olan insanın iknâ edilmesinin ötesinde ilzâm edilmesi ancak onun gücünün sınırlı olduğunun anlatılmasıyla mümkün olacağı açıktır. Mucizenin muhatabı olanların hepsi imana gelmiş değildir. İman bir hidayet işi olduğundan nasibi olanlar bu kutsal anlamı yakalayabilirler. İman karşıtlarının kendi gerekçelerini üretmekten geri kalmadıkları bilinmektedir. Mucize, aklın ihtiyarını elinden almak olmayıp, belki insanın aklına tefekkür kapısını açmaktır. Kur'ân'ın içeriğine baktığımızda peygamberlere mucize verildiğini görmekteyiz. Mucize nisbeti olmayan enbiyaya da mucize verildiğini varsaymak isabetli bir yaklaşımdır. İnkârcılar peygamberlerden mucize talebinde bulunmuşlar, onlar da istenen mucizeyi kendi sıdıklarına işaret olmak üzere göstermişlerdir. Mucizenin fâili nebi değil, Allah'tır. Kendilerinin tasdik edilmesi için, mucize bilginlerce nübüvvetin ve risâletin kimliği gibi görüldüğünü ifade edebiliriz. Bundan dolayı Kur'an'da mucizeye işaret eden diğer terimlere kısaca işaret etmek yerinde olur.

a. Ayet. Ayet, bir şeyin ve bir amacın mevcudiyetini gösteren, ona delil olan şeye alamettir. Bundan dolayı açık alamet, delil ve işaret gibi anlamalara gelmektedir. Kur'an fizikî âlemden, Allah'ın varlığına eserden müessire gitme yöntemiyle işaret eden, tefekküre işaret gerektiren konuların işaretine ayet adını vermiştir. Bu çerçevede Bakara, 2:164'de göklerin ve yerin yaratılmasından gece gündüzün varlığı, gemilerin denizlerde yüzmesi, yağmurun yağdırılması ve canlıların yaratılması, rüzgârın ve bulutların yer değiştirilmesi düşünen insanlara ayet olması bunun güzel bir açıklamasıdır. Ancak bizim konumuzu ilgilendiren ayetin mucize manasına gelmesidir. Firavn'ın Hz. Musa'dan ayet talebine verilen isim de mucize yerine kullanılan ayettir (Kur'ân-ı Kerîm 7/106-107). Buna benzer peygamberlerin münkirleri imana davet etmek için mucize gösterdikleri bilinmektedir.

b. Beyyine. Mucize anlamında kullanılan Kur'an tabirlerinden biri de "Beyyine"dir. Ayrılmak, uzaklaşmak, ayırmak, uzaklaştırma ya da açık seçik olmak veya açık seçik hale getirmek anlamlarına gelen beyyine, beyan kökünden gelmektedir. Apaçık delil, kesin belge demektir.

Açıklamak, belgelendirmek, ihtimalleri ve şüpheleri ortadan kaldırıp gerçeği apaçık bir şekilde ortaya koymak" anlamındadır. Kur'an'da beyn-beyân kökünden türeyen 250'yi aşkın kelimenin, ayrıca bilgi ve belge kavramlarını destekleyen hidayet, tafsîl, tasrîf ve benzeri birçok lafız Kur'ân-ı Kerîm'de yer almaktadır. Bu durum, İslâm doktrininin bilgiye, belgeye dayandığını, akıl ve basîrete hitap ettiğini gösterir. (Topaloğlu, 1992, s. 96)

c. Burhan. Burhan açıklığa kavuşturmak, delil getirmek anlamında Kur'an'da, doğru ile yanlış biribirinden ayıran delil/kanıt olarak kabul edilmektedir (Kur'ân-ı Kerîm 2:111; 21:24; Mü'minûn 23/117). Kur'an'a, Hz. Peygamber'e, Hz. Musa'nın esasına Burhan adı verilmektedir (Kur'ân-ı Kerîm 28:32). Bazı müfessirler de Kur'an'a burhan adını vermişlerdir. İslam kültüründe burhan bir kıyas türü ve metodu olarak, mantık, felsefe, kelim ve fıkhîta önemsenip farklı türleriyle kullanılmıştır (Yavuz, 1992).

d. Sultan. Sultan karşı konulamayacak bir güce sahip olmak, mutlak üstünlük sağlamak" mânâsına gelen sultân kelimesi, "hüccet, delil, kahr, kudret satvet sahibi kimse" demektir. (Râğıb el-İsfahânî, 2010, s. 791).

"Karşı konulamaz bir güç ve kuvvet sahibi olma" mânâsı dikkate alındığında sultan tıpkı hüccet gibi muarızı susturmayı mümkün kılan bir cedelî delil olduğu söylenebilir. Sultanın beyyine ve burhanla da yakın ilişkisi vardır. Zira beyyine ve burhan "bir iddiayı savuşturma, doğru ile yanlış biribirinden ayırma" (Öztürk, 2009, 37:495) gibi mânâlar, selît kelimesinde de mevcuttur

e. Hak. Hak gerçek, sabit ve doğru olmak, gerekmek; bir şeyi gerçekleştirmek; bir şeye yakînen muttali olmak anlamlarında masdar ve "gerçek, sabit, doğru, varlığı kesin olan şey" anlamlarında isim olan hak kelimesi, genellikle bâtılın zıddı olarak gösterilir. Kur'ân-ı Kerîm'de 247 yerde geçen hak kelimesi âyetlerin çoğunda bâtılın zıddı olarak kullanılmıştır. Kur'an'da hak kelimesi "gerçek, sabit, doğru" gibi anlamları dolayısıyla Kur'an'ı ve İslâm'ı ifade ettiği gibi (Kur'ân-ı Kerîm 17:81, 105; el-Kehf 18:29) vukuu kati olan ölüm için de kullanılmıştır (Kur'ân-ı Kerîm 50:19). Daha çok "vaad" kelimesiyle birlikte âhîret hakkındaki haberler, müjde ve tehditler de hak ile ifade edilir (Kur'ân-ı Kerîm 21:97; 40:55). Hak kelimesi "varlığı kesin olan, mutlak gerçek, hikmete uygun olarak icat eden" anlamlarından dolayı Allah'ın bir ismi veya sıfatı olarak da geçmektedir (Kur'ân-ı Kerîm 6:62;10:30, 32; 22:62) (Çağırıcı, 1997, 15:137).

f. Furkân, iki şeyin arasını ayırmak mânâsına gelen fark kökünden mastar olup hakla bâtılı, imanla küfrü, helâl ile haramı ayırıp belirlemek anlamında kullanıldığı gibi zit değerlere sahip olan şeylerin biribirinden seçilip ayrılmasını sağlayan ölçüyü de ifade eder. (Râğıb el-İsfahânî. 2000, s.791).

Bu genel anlamından hareketle gerçeği kanıtlayan delil veya sezgiye, doğru bilgilere ve şüpheden kurtuluşa da furkân denilir. Gerek tefsirlerde gerekse sözlük kitaplarında furkan kelimesi, Kur'an'da yer aldığı yedi âyetten her birindeki konumu dikkate alınarak "Kur'an, Tevrat veya üç büyük kitap, delil, yardım anlamında; üç âyette Furkan, hak ile bâtılı biribirinden ayıran anlamında Kur'ân-ı Kerîm'in bir ismi veya niteliği olarak kullanılmıştır. Bakara sûresinin 185. âyetinde kelime, Kur'an'ın hakkı bâtıldan ayırma ve belirginleştirme

işlevini ifade etmektedir. Diğer iki âyette ise (Kur'ân-ı Kerîm 3/4; 25:1) Kur'an yerine onu ifade etmek üzere kullanılmıştır. (Çelik, 1996, 13:220)

Sonuç

Kur'an-ı Kerim İslam dini açısından tartışmasız tek dinî bir kaynak olmasının yanında, dünyadaki dinlerin temel kaynaklarıyla karşılaştırıldığında, bu kıyas-ı maal fârik olsa da, onun sahip olduğu otantikliğe denk hiçbir dinî metin bulunmadığı görülecektir. Bundan dolayı Kur'an hiçbir metinle, ne lafız ne de anlam bakımından kıyaslanamaz.

Diğer taraftan, konumu gereği Kur'an İslam toplumunun tüm alanlarında her an en dinamik bir surette varlığını devam ettirmekte, başta namaz ibadeti olmak üzere diğer ibadetlerin tamamında içerik olarak egemenliğini sıcak bir tarzda sürdürmektedir. İslam ümmetinin kanı ve canı mesabesinde işlevselliğini sürdürmektedir. Biyolojik, psikolojik ve sosyal olmak üzere hayatın her alanında dara düşen her Müslümanın Kur'an'dan istimdat talebinde bulunmasından daha doğal bir durum yoktur. Erken devirde de böyle olmuştur. İ'câz vurgusu lafız olarak, Kur'an'ın kendi içeriğinden kaynaklanan bir kavram değildir. Buna rağmen, onun yerini tutacak benzer kavramlar tarihî süreçte âlimlerimiz tarafından erken dönemde ortaya konulmuştur. Nasıl bakarsak bakalım kavramın kendisi ve eş değerleri bir savunma kavramıdır. Zaman içinde bu kavram güçlenerek yaygınlaşmış ve günümüze kadar gelmiştir. Bundan sonra da güçlenerek devam edecektir.

Kaynakça/Bibliography

- Birnstiel, D. (2015). Yahudilikte Mucize. *Din Dilinde Mucize*. Kuramer Yay. 57- 75.
- Bodenstein, M. C. (2015). Hıristiyanlıkta Mucize. *Din Dilinde Mucize*. Kuramer Yay. 89-94.
- Çağırıcı, M. (1997). "Hak". *TDV İslâm Ansiklopedisi* (15:137-139). Türkiye Diyanet Vakfı
- Çelik İ. (1996). Furkan. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (13:220-221). Türkiye Diyanet Vakfı
- İsimsiz (2004). *Hıristiyanlık Tarihi*. Çev. Sibel Sel-Levent Kınran. Yeni Yaşam
- Durmuş, İ. (2000). İbnü'l-Mukaffâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (21:130-134). Türkiye Diyanet Vakfı
- Kutluer, İ. (2000). İbnü'r-Râvendî. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (21:179-184). Türkiye Diyanet Vakfı
- Öztürk, M. (2009). Sultân. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (37:495-496). Türkiye Diyanet Vakfı
- Râğıb el-İsfahânî (2010). *Müfredât*. Çev. Güneş, A. & Yolcu, M. Çıra
- Şulul, K. (2014). *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebi*. Ensar
- Topaloğlu, B. (1992). Beyyine. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (6:96-97). Türkiye Diyanet Vakfı
- Yavuz, Y. Ş. (1992). Burhan. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (6:429-430). Türkiye Diyanet Vakfı
- Yitik, A. İ. (2014). *Doğu Dinleri*. İSAM